

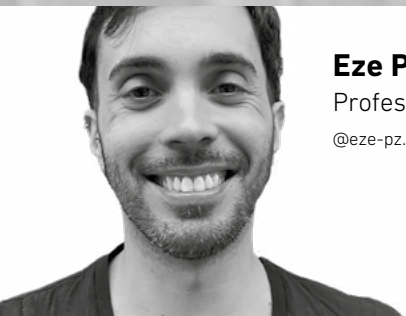

connexions

La defensa dels animals: un moviment republicà pels drets civils

vista prèvia >

La formulació i consolidació de nous drets ha estat un fenomen recurrent al llarg de la història moderna. Un fenomen que sempre ha anat acompanyat de debat, controvèrsia i conflicte, no només entre tradicions ideològiques sinó també al si d'aquestes tradicions. El debat sobre els drets dels animals suposa, en aquest sentit, un nou repte per al republicanisme, que cal entomar des dels valors en què es basa aquesta tradició política.

Eze Paez

Professor i investigador Ramón y Cajal en el Law & Philosophy Group de la UPF

@eze-pz.bsky.social

Els animals no humans són una majoria oprimida que ha estat oblidada per les esquerres al llarg de la història, incloses les esquerres de tradició republicana. La debilitat social del moviment en defensa dels animals, la ignorància i incomprensió sobre la seva situació, així com els prejudicis morals existents són, probablement, causes d'aquest oblit.

Tanmateix, existeix un ample consens que l'esquerra contemporània ha de ser necessàriament feminista, ecologista, antiracista i defensora dels drets del col·lectiu LGTBIQA+. El contrari es concep, intel·lectualment, com un contrasentit; estratègicament, com un camí abocat al fracàs. De la mateixa manera que les forces progressistes han abraçat aquestes causes durant les últimes dècades, és ara necessari que facin seva la darre-ra frontera de la lluita pels drets civils: la defensa dels animals.

Les persones d'esquerres —i especialment les republicanes— hem de començar a identificar correctament la situació d'injustícia en què es troben els animals no humans en la nostra societat. Per a acon-

seguir-ho caldrà ampliar el nostre cercle moral, reconeixent que els animals també importen èticament i políticament. Com els éssers humans, els altres animals són vulnerables a la dominació aliena. Com els éssers humans, mereixen ser-ne emancipats. Un cop assolit aquest pas, tocarà pensar quin tipus de coalició política cal construir amb els qui comparteixen totalment o parcialment aquests objectius per tal d'assolir gradualment aquest ideal d'alliberament.

Els catalans no humans

Al 2020 la Generalitat de Catalunya va fer una campanya amb l'eslògan «7,5 milions de futurs». El missatge de fons era encertat: l'objectiu de les polítiques públiques ha de ser el bé comú, que exigeix tenir en compte els interessos de cadascun dels habitants de Catalunya, que de fet el 2024 han arribat als vuit milions. Cap d'aquestes xifres és correcta, si es posa el focus a remarcar que importen tots i cadascun dels qui es troben subjectes a les nostres institucions i són afectats per les polítiques públiques que duem a terme.

Això és perquè aquest còmput inclou només els éssers humans, oblidant els altres animals que no pertanyen a l'espècie humana: els animals no humans. Es tracta d'una omisió greu, ja que la majoria d'individus que viuen en el territori del Principat són animals no humans, no pas éssers humans. Segons les dades més recents de l'IDESCAT, del 2023, a Catalunya es van matar més de 225 milions d'animals en explotacions ramaderes.¹ A aquest nombre caldria afegir-hi les xifres d'altres animals domesticats, com ara els emprats en experimentació biomèdica, els fets servir per entreteniment i els animals de companyia. La major part dels animals no humans que viuen a Catalunya no estan pas sota control humà directe. Es tracta dels animals que viuen a la natura, així com els animals que viuen dins o a la vora dels entorns urbans. És difícil concretar estimacions adients sobre quants n'hi ha en total, però segur que superen els altres en diversos ordres de magnitud.

Els animals són, doncs, la majoria d'habitants del país. Assumint aquest

¹ INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA, «Anuari estadístic de Catalunya. Producció de carn. Per espècies. Catalunya. 2023».

L'assumpció fonamental és que tots els éssers humans membres de la comunitat han de gaudir d'un estatus igual de drets i llibertats. Els animals no humans, però, reben un tractament substantivament pitjor

fet, poden sorgir preguntes, com: els devem res, en termes de justícia, a aquests «catalans no humans»? Els devem res en termes de drets i llibertats? La resposta a aquestes preguntes tradicionalment a casa nostra i a arreu del món ha estat que «no». Això es reflecteix en el disseny institucional, en particular les normes jurídiques, de la nostra societat.

L'assumpció fonamental és que tots els éssers humans membres de la comunitat han de gaudir d'un estatus igual de drets i llibertats, amb independència d'altres característiques, com el gènere, l'orientació sexual, el color de pell o les seves capacitats cognitives. Els animals no humans, però, reben un tractament substantivament pitjor. És cert que molts ordenaments jurídics —com el català, l'espanyol i l'uropeu— els protegeixen en alguna mesura. Nogensmenys, aquesta protecció no té ni el mateix fonament social i jurídic que l'atorgada als humans, ni la mateixa robustesa.

Quant al seu fonament, en molts casos l'objectiu perseguit és ecològic. Es procura garantir l'existència d'animals de certes espècies no

perquè ens importin com a individus, sinó perquè volem preservar la biodiversitat i l'equilibri ecològic i són part d'un entorn natural que volem conservar. En altres casos, sí que es persegueix protegir els interessos dels animals, com quan se'n prohibeix el maltractament o s'exigeixen certs estàndards de benestar a la indústria alimentària. Tanmateix, aquesta no és una protecció atorgada als animals perquè se'ls consideri membres de la comunitat mereixedors de drets i llibertats com nosaltres.

Quant a la seva robustesa, la regla general és que, en cas de conflicte amb interessos humans, fins i tot interessos relativament trivials, els dels animals «han de cedir». La llei permet danyar greument animals en casos en què sancionariem, amb rigor, causar danys similars a éssers humans. Per exemple, per reduir la població d'espècies que considerem plagues o invasores, durant l'experimentació amb fins biomèdics, en espectacles, en la caça i pesca esportives o per produir roba. El sector més important en què es considera admissible causar patiment i mort als animals és el de la indústria

alimentària. Es calcula que cada any es maten globalment, almenys, 26,8 trilions d'animals en el conjunt de totes aquestes activitats.²

L'especisme: una discriminació injusta

Molts autors han defensat que aquesta situació en què es troben els animals en les nostres societats és una discriminació injusta.³ Podem dir que discriminar algú consisteix a tractar-lo de manera desavantatjosa en comparació a altres senzillament per no pertànyer a un grup social.⁴ Per exemple, per no ser un home, per no ser blanc, per no ser heterosexual. Quan això succeeix, els interessos de l'individu discriminat no són tinguts en compte, o són considerats menys importants que els dels altres. Així

2 MOOD; BROOKE, «Estimating the number of farmed fish killed in global aquaculture each year»; FAO, «Statistics division: Production, live animals»; TAYLOR; ALVAREZ, «An estimate of the number of animals used for scientific purposes worldwide in 2015»; WALDHORN; AUTRIC, «Shrimp production: Understanding the scope of the problem».

3 Per exemple: SINGER, *Animal liberation now*; REGAN, *The case for animal rights*; KORSGAARD, *Our fellow creatures*.

4 LIPPERT-RASMUSSEN, *Born free and equal?: A philosophical inquiry into the nature of discrimination*.

L'espècie no pot ser quelcom que importi en ella mateixa. És una categoria taxonòmica que hem creat els éssers humans

doncs, una discriminació és injusta quan, com en els exemples esmentats, és basa en característiques que, des d'un punt de vista ètic i polític, són totalment irrelevantes a efectes de si un individu importa o no. Per això concloem que el sexisme, el racisme o l'homofòbia constitueixen injustícies i tenim l'obligació de persistir en aquests moviments de lluita pels drets civils fins que hagin reeixit.

Els animals no humans també pateixen un tipus de discriminació injusta similar. Els seus interessos, o bé no són tinguts en compte en absolut en les nostres accions individuals o en la formulació de polítiques públiques, o bé, quan sí que són tinguts en compte, es considera que importen molt menys que els interessos similars dels éssers humans. Des de la dècada de 1970 que a aquest tipus de discriminació se'n diu *especisme*. Una discriminació per raó de l'espècie a la qual l'individu pertany, que es tractaria d'una característica tan irrelevant des d'un punt de vista ètic i polític com el gènere o el color de la pell.⁵

L'espècie no pot ser quelcom que importi en ella mateixa. És una categoria taxonòmica que hem creat els éssers humans que ens permet distingir organismes segons els seus gens o la capacitat de reproduir-se entre ells. Tanmateix, quin sigui el codi genètic d'algú o amb qui es pugui reproduir no són pas atributs pertinents per determinar si mereix protecció en drets i llibertats, quins i amb quina intensitat. Així doncs, assenyalar simplement que els altres animals no són humans no és pas un bon argument per concloure que no han de ser tinguts en compte políticament.

A més, no coincideix pas que tots els éssers humans tinguin capacitats que cap animal no humà tingui i que sí que ens permetin dir que els humans mereixen un estatus superior. A vegades se sol dir que els éssers humans importen més perquè tenen capacitats cognitives superiors, com ara intel·ligència, racionalitat, autonomia i capacitat per un llenguatge complex que els altres animals no tindrien.

Ben pensat, però, la capacitat cognitiva no pot ser el fonament de la

consideració moral i la protecció jurídica i política que un individu mereix. Molts humans no tenen pas aquestes capacitats cognitives complexes, i molts d'altres no les tindran mai. Per exemple, potser són massa joves encara, pateixen demència per una edat avançada, o tenen alguna condició genètica, o han patit algun accident o malaltia que les ha mal·lès per sempre. Tenim la convicció que això no fa que importin menys, o que no hagin de gaudir dels mateixos drets i llibertats que la resta d'éssers humans. De fet, creiem que això constituïria un tipus de discriminació injusta, el capacitisme. Per tant, no podem apel·lar a la suposada manca de capacitats dels animals no humans per justificar-ne un estatus inferior.

Allò que fa que un individu hagi de ser considerat en la nostra conducta privada, i que mereixi la protecció de drets i llibertats en les polítiques públiques, és que tingui un benestar i interessos propis. Per tal que així sigui, és suficient que posseeixi «sintència», que és com anomenem a la capacitat d'un individu per tenir experiències positives i negatives d'allò que succeeix a la seva vida. Els éssers

5 SINGER, *Animal Liberation Now*.

Els animals no humans sintents es troben subjectes de manera injusta al poder dels éssers humans

sintents tenen interessos bàsics a no morir, a no patir i a gaudir de les seves vides. Si sabem que un individu que pot ser afectat per les nostres decisions, o pel disseny de polítiques públiques, té interessos bàsics que poden ser frustrats o protegits per les decisions que es prenen, és injust no tenir-los en compte, o donar-los menys importància que els interessos d'altres només per la seva espècie o per les seves capacitats.

Molts animals sotmesos a les nostres institucions polítiques són amb certesa individus sintents i és probable que ho siguin molts més encara. Acadèmics de diferents disciplines van exposar a la recent *Declaració de Nova York sobre la Consciència Animal* els seus acords a la llum dels avenços en l'estudi de la cognició i comportament animals.⁶ En aquest sentit, hi ha un fort suport científic per a l'atribució d'experiències subjectives a mamífers i aus. Alhora, existeix «la possibilitat real» que també posseeixin sentència altres animals com rèptils, amfibis o peixos, així com molts invertebrats, inclosos mol·luscs cefalòpodes, crustacis decàpodes i

insectes. Per als autors, aquesta possibilitat real és suficient per tal que «els responsables polítics hagin de prendre mesures raonables per mitigar els riscos de benestar per a tots els vertebrats i molts invertebrats».⁷

Un gran nombre d'animals no humans, per tant, són certament o probablement sintents. Així doncs, cal tractar-los com a tals, assegurant-nos que les nostres decisions individuals i polítiques es prenguin seriosament el seu interès bàsic a tenir una vida bona, amb el menor patiment evitable possible i amb una abundància d'allò que sigui, per a cadascun d'ells, experiències positives.

Una lluita republicana per l'emancipació

Des d'un punt de vista republicà, hem de fer la següent constatació addicional: els animals no humans sintents es troben subjectes de manera injusta al poder dels éssers humans. Això ens exigeix lluitar per tal d'eman-

cipar-los d'aquest poder dotant-los d'un escut de drets i llibertats civils.

La convicció que tenim l'obligació de justícia que les institucions protegeixin els animals no és pas nova. Certament, una majoria d'autors l'ha defensada des d'una perspectiva liberal, caracteritzada per concebre la llibertat com a absència d'interferència.⁸ Alhora, hi ha un tractament creixent d'aquesta qüestió de justícia des del pensament republicà, que entén la llibertat com a absència de dominació.⁹

Recordem que, d'acord amb la concepció liberal, un individu és lliure encara que es trobi subjecte al poder incontrolat d'interferència d'un altre —sota la seva dominació—, sempre que aquest poder no sigui exercit. Per al republicanisme, per contra,

8 DONALDSON; KYMLICKA, *Zoopolis. A Political theory of animal rights*; COCHRANE, *Sentientist politics. A theory of global inter-species justice*.

9 Pel pensament republicà, vegeu: PETTIT, *Republicanism. A theory of freedom and government*; PETTIT, *On the people's terms. A republican theory and model of democracy*. Per republicanisme i animals, vegeu: ALLEN; VON ESSEN, «Neo-republicanism as a route to animal non-domination»; GIROUX; SAUCIER-BOUFFARD, «Animal justice as non-domination»; PAEZ, «A republic for all sentient: Social freedom without free will».

6 Vegeu: *Declaració de Nova York sobre la Consciència Animal*, publicada el 19 d'abril de 2024.

7 ANDREWS (et al.), «Background to the New York Declaration on Animal Consciousness».

El que la justícia republicana ens demana, primer, és protegir els individus de la dominació exercida per agents privats en tot un ventall de llibertats bàsiques

el mer fet d'estar subjecte a aquest poder aliè incontrolat ens manlleva la llibertat, amb independència de com s'exerceixi. Per utilitzar l'exemple clàssic, un esclau no seria lliure pel mer fet de gaudir d'un amo benvolent que s'absté d'interferir en la seva vida. D'acord amb aquesta visió de llibertat, el que cal fer és distribuir el poder social per tal que, idealment, cap individu no es trobi subjecte al poder incontrolat de cap altre, ja es tracti d'un poder privat o públic.

Aquest èmfasi republicà en la subjecció a una voluntat incontrolada aliena ens proporciona unes eines conceptuals molt útils de denúncia i resistència davant la discriminació que pateixen els animals. Com explicaré tot seguit, els animals no humans es troben sota la dominació dels éssers humans en el sentit més estricte possible i, per tant, els devem el redreç clàssic del republicanisme d'emancipar-los d'aquest poder.

Centenars de milions d'animals no humans viuen sota el control directe dels éssers humans. Parlem dels animals en aqüicultura, en granges

o en laboratoris, als qui s'infligeixen danys greus per fer diners o fer progressar la biomedicina. Una minoria afortunada d'animals domesticats són mantinguts com a companys de la llar, o són refugiats en santuaris d'animals, gaudint de vides millors gràcies a l'afecte i la benevolència de les persones que els cuiden. Sigui quina sigui la seva situació, tots aquests individus es troben sota el control dels seus propietaris legals i les institucions polítiques governades pels éssers humans. Nosaltra, els humans, gairebé no estem obligats per la llei i altres normes socials a considerar els interessos dels animals en les nostres decisions. Per la seva part, els animals no humans no tenen la capacitat de resistir-se al poder dels humans.

A més, al voltant d'un trilió d'animals viu a la natura.¹⁰ Sovint els humans intervenim en els ecosistemes de manera perjudicial per als seus interessos. A vegades ens abstenim de fer-ho per compassió cap als animals o per respecte per la natura. Nogensmenys, fins i tot en aquests casos, és cert que els humans podrí-

em intervenir, si així ho volguéssim. Inclús els animals a la natura viuen sota el nostre poder. Tots els animals no humans, domesticats o silvestres, es troben a la nostra mercè.

Aquesta situació de dominació, de subjecció a una voluntat aliena, és el que el republicanisme identifica com el mal cabdal en l'àmbit social i polític. El que la justícia republicana ens demana, primer, és protegir els individus de la dominació exercida per agents privats en tot un ventall de llibertats bàsiques. Es tracta de les decisions necessàries que els agents prenguin en els seus propis termes, d'acord amb els seus interessos i preferències. Si un agent no té el control sobre aquests aspectes centrals de la seva vida, no podem dir que n'és realment el mestre. La seva vida està sota el control d'un altre.

Prendre'ns seriosament la defensa dels animals ens exigeix reconèixer que hem de reformar les nostres institucions per tal de dotar-les d'un conjunt de drets civils bàsics que els immunitzin davant la dominació humana. Per suposat, allò que qualifica com a llibertats bàsiques dels

10 TOMASIK, «How many wild animals are there?».

En el nostre ordenament jurídic i en el dels països del nostre entorn els animals són considerats entitats apropiables

Éssers humans, per una banda, i dels animals, per l'altra, és parcialment diferent. No té sentit afirmar que cal estendre als animals alguns drets i llibertats humanes clàssiques com la llibertat d'expressió, la llibertat de religió i consciència o la llibertat associativa, ja que no tenen les capacitats de decisió que aquests drets pretenen protegir.

Tanmateix, els humans compartim d'altres capacitats importants amb els animals no humans, que constitueixen el nucli de les seves llibertats bàsiques. Els drets a la vida, contra la tortura física i psicològica, o a no ser confinats. Les llibertats dels animals també haurien d'incloure, fins i tot, un seguit de drets positius, com ara el dret a la salut, en la mesura que siguin necessaris per garantir que disposin d'uns recursos mínims a les seves vides sense que això depengui de la benevolència d'éssers humans particulars.

És cert que estem molt lluny encara de poder dur a terme aquests canvis institucionals tan profunds. En el nostre ordenament jurídic i en el dels països del nostre entorn els animals són considerats entitats apropiables.

És a dir, possibles objectes dels drets de propietat dels éssers humans més que no pas subjectes amb capacitat de ser titulars de drets que protegeixin els seus interessos. Tot i ser individus sintents amb vides i interessos propis, pateixen un estatus civil similar al de l'esclavitud. Això és evidència del grau de dominació que pateixen i la gravetat de la injustícia d'aquesta dominació.

A més de protegir aquests individus vulnerables amb un escut de drets i llibertats, la justícia republicana exigeix que fem els nostres governs més sensibles als interessos dels animals. Hem d'intentar dissenyar esquemes institucionals que ens garanteixin que s'identificaran els interessos dels animals i que seran tinguts plenament en compte en la nostra deliberació política. La situació actual és que en el disseny de polítiques públiques només es consideren els interessos dels animals si, per mer atzar, resulta que l'ésser humà que ocupa el càrrec públic en qüestió és benivolent cap a ells i és conscient de la seva situació. Des d'un punt de vista republicà, això és un altre tipus de dominació que hem de suprimir. Hem d'establir restricci-

ons institucionals adequades que assegurin que es tenen en compte els interessos dels animals i se'ls dona suficient pes independentment de qui ocupi el càrrec públic en qüestió.

Construir una coalició en defensa dels animals

S'ha explicat per què la defensa dels animals és una lluita per l'emancipació i els drets civils bàsics d'un col·lectiu social oprimat, que ha estat fet vulnerable per raó de la seva espècie i les seves capacitats. La tasca del republicanisme és afegir-se a aquesta lluita, enriquint-la amb el llenguatge de la tradició de llibertat com a no dominació i de les eines que aquesta proposa: atorgar als animals un escut de drets i llibertats, fent les pròpies institucions més inclusives als seus interessos.

Aquest és l'objectiu políticament radical i ambiciós que ens hem de proposar. Quina és, però, l'estratègia per assolir-lo, venint d'on venim i essent on som?

El primer que cal reconèixer és que l'emancipació dels animals és un

Hem de centrar els nostres esforços a intentar entomar aquelles reformes que beneficiïn els animals en major mesura i que tinguin el major suport social possible

projecte a llarg termini que només es podrà dur a terme gradualment. Pretenem canvis institucionals molt profunds. A més, només es podran dur a terme en la mesura que la majoria de la ciutadania sigui persuadida de la força d'aquests arguments. Això requereix molt d'esforç i temps. Afortunadament, la defensa dels drets dels animals és compatible no només amb el republicanisme, sinó amb qualsevol posició progressista i, fins i tot, amb qualsevol posició de dretes realment liberal. Això implica que, cadascú, des de la família política amb què se senti més representat, es pugui treballar per transformar els diferents partits polítics i els altres agents socials rellevants del nostre país.

El segon que cal reconèixer és que part de la dificultat de tot moviment de drets civils és que exigeix renúncies costoses a una part de la societat —aquella que fins ara s'havia beneficiat de la situació d'opressió dels més vulnerables. En aquest sentit, la lluita contra l'especisme no és gaire diferent a la lluita d'altres causes emancipadores. En reclamar l'emancipació dels animals, estem exigint, a vegades,

la fi de pràctiques tradicionals que poden formar part de la identitat dels nostres conciutadans. Pensem, per exemple, en el maltractament d'animals en festes tradicionals. Altres vegades estarem exigint la fi de certes activitats econòmiques. O, potser, unes garanties de benestar per als animals que hi són emprats que suposen un gran augment de costos de producció, amb la consegüent repercussió per al marge de benefici dels productors i la butxaca dels consumidors. Podem considerar que això són, en comparació al dany que pateixen els animals, renúncies èticament trivials. Tot i així, no ho són ni psicològicament ni políticament.

Aquestes consideracions han d'informar l'actitud que els republicans oposats a l'especisme hem de tenir davant qui discrepi de nosaltres o es resisteixi a assumir a aquestes renúncies. Potser som els defensors dels animals els qui tenim raó. Però és per mera fortuna. Hem d'estendre als qui no estan d'acord amb nosaltres la mateixa amabilitat i el mateix afecte cívic que esperaríem vers nosaltres en cas que es canviessin els papers.

Finalment, hem de centrar els nostres esforços a intentar entomar aquelles reformes que beneficiïn els animals en major mesura i que tinguin el major suport social possible. La lluita per a l'emancipació dels animals no humans ha d'intentar evitar objectius merament simbòlics o mediàtics amb poc impacte real per als animals i que siguin massa controvertits.

Posaré, per explicar-me millor, dos exemples positius. Un és el canvi del règim civil dels animals de companyia. Existeix un ampli acord, fins i tot des de la perspectiva més emocional, que no té cap sentit que els animals amb qui compartim la vida siguin objecte de la nostra propietat. Elevar gossos, gats i altres animals de companyia a l'estatus de subjectes de drets bàsics ens permetria provar un model que, amb temps i els canvis socials necessaris, podríem estendre a altres animals.

Un altre exemple és la ramaderia i la pesca industrials: les macrogranjes i piscifactories. Per suposat, atès els milions d'animals que hi malviuen i les condicions terribles a les que estan sotmesos, es tracta

Ha de ser possible construir una coalició política per abolir aquest model econòmic i territorial que inclogui els defensors dels animals, els ecologistes, la petita pagesia i la ciutadania del món rural

d'institucions greument injustes. A més, són un verí per als ecosistemes. Trinxen el territori. Impliquen que uns pocs empresaris dominin econòmicament el món rural. Es talvien costos fent servir mà d'obra precària i migrant en els seus grans escorxadors. Amb la intel·ligència adequada ha de ser possible construir una coalició política per abolir aquest model econòmic i territorial que inclogui els defensors dels animals, els ecologistes, la petita pagesia i la ciutadania del món rural. Tots ells comparteixen conviccions ètiques o interessos econòmics que apunten en la mateixa direcció. Cal, però, organitzar-los per fer front als interessos —aquests sí que ben organitzats— de la indústria. ■

■ Bibliografia

ALLEN, Michael P.; VON ESSEN, Erica. «Neo-republicanism as a route to animal non-domination». A *Politics and Animals*, núm. 2, pàg. 15-24, 2016.

ANDREWS, Kristin (et al.). «Background to the New York Declaration on Animal Consciousness» [en línia]. A *The New York Declaration on Animal Consciousness*. Disponible a: <www.sites.google.com>.

COCHRANE, Alasdair. *Sentientist Politics. A Theory of Global Inter-Species Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

DONALDSON, Sue; KYMLICKA, Will. *Zoopolis. A Political Theory of Animal Rights*. Nova York: Oxford University Press, 2011.

FAO. «Statistics division: Production, live animals» [en línia]. 2019. Disponible a: <www.fao.org>.

GIROUX, Valerie; SAUCIER-BOUFFARD, Carl. «Animal justice as non-domination». A *The Palgrave Handbook of Practical Animal Ethics*, pàg. 33-52. Londres: Palgrave Macmillan, 2020.

KORSGAARD, Christine. *Our Fellow Creatures: Our Obligations to the Other Animals*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

LIPPERT-RASMUSSEN, Kasper. *Born Free and Equal?. A Philosophical Inquiry into the Nature of Discrimination*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

MOOD, Alison; BROOKE, Phil. «Estimating the number of farmed fish killed in global aquaculture each year». A *Fishcount*. 2012. Disponible a: <www.fishcount.org.uk>.

PAEZ, Eze. «A republic for all sentient: Social freedom without free will». A *Pacific Philosophical Quarterly*, vol. 103, pàg. 620-644, 2022.

PETTIT, Philip. *Republicanism. A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

PETTIT, Philip. *On the people's terms. A republican theory and model of democracy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2012.

REGAN, Tom. *The case for animal rights*. Berkley: The University of California Press, 1983.

SINGER, Peter. *Animal liberation now*. Nova York: HarperCollins Publishers, 2023.

TAYLOR, Katy; ALVAREZ, Laura. «An estimate of the number of animals used for scientific purposes worldwide in 2015». A *Alternatives to Laboratory Animals*, vol. 47, núm. 5-6, pàg.196-213, 2019.

TOMASIK, Brian. «How many wild animals are there?» [en línia]. A *Essays on Reducing Suffering*. Disponible a: <www.reducing-suffering.org>.

WALDHORN, Daniela R.; AUTRIC, Elisa. «Shrimp production: Understanding the scope of the problema» [en línia]. A *OSF Preprints, Center for Open Science*, 2022. Disponible a: <www.osf.io>.